

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות
ע"ש חיים רוזנברג

כה

בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה ספר זיכרון לאריה כשר

עורך

יובל שחר

בשיתוף עם

אהרן אופנהיימר, רז מוסטיגמן

השומרונים בקיסריה

שמעון דר

קיסריה המעטירה, עיר הנמל הגדולה ומרכז השלטון הרומי והביזנטי, הייתה עיר קוסמופוליטית, וחיו בה בני אמונות ודעות שונות: יהודים, נוכרים פְּגָנִים, נוצרים ובני העדה השומרנית, שהתפלגה מהזרם הראשי ביהדות. אך בעוד שעל הקהילה היהודית מצוי מידע היסטורי וארכיאולוגי נכבד בהיקפו, הרי שעל העדה השומרנית המידע הארכיאולוגי מצומצם למדי, אף שהיוותה חלק משמעותי מכלל תושבי קיסריה בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית.

אחד מחוקרי קיסריה המובהקים, קנט הולום, העריך שמספר תושבי העיר לא עלה על 50,000 נפש, מתוך זה לכל היותר 15,000 יהודים, ומניין השומרונים, שחיו גם במרחב הכפרי, היה מעט פחות משל היהודים.¹ לדעת יצחק בן-צבי הסתייגו היהודים מקיסריה, שבה ראו מתחרה לירושלים, ואילו השומרונים דווקא אהבו אותה, והפכו אותה למרכז התיישבות חשוב בשנים שלאחר חורבן הבית ועד לכיבוש הערבי.²

קיים ויכוח בין החוקרים ביחס לעיתוי ההתיישבות של השומרונים בקיסריה. היו חוקרים, כגון ישראל לויין ואחרים,³ שסברו שכבר עם ייסודה בימי הורדוס התיישבו בה שומרונים, אך היום מקובלת הדעה, שרק לאחר מרד בר כוכבא, וביתר שאת במאה השלישית לספירה, התגבשה הקהילה השומרנית בקיסריה.⁴ לפי המסופר בתלמוד הירושלמי במאה הרביעית לספירה היו השומרונים המיעוט האתני-הדתי הדומיננטי בקיסריה, ורק החיבור

1 Holum K. G., "Identity and the Late Antique City: The Case of Caesarea", in *Religious and Ethnic Communities in Later Roman Palestine*. H. Lapin (ed.) Bethesda 1998, pp. 163–164, 169–171.

2 "בן-צבי, ספר השומרונים, ירושלים 1970, עמ' 98–103.

3 I. L. Levine, *Caesarea Under Roman Rule*, Leiden 1975, p.275.

4 R. Pummer, "Samaritanism in Caesarea Maritima", in *Religious Rivalries and the Struggle for Success in Caesarea Maritima*, T. L. Donaldson (ed.) Waterloo 2000, Ontario pp. 181–202; Idem, *Early Christian Authors on Samaritans and Samaritanism*, Tübingen 2002, pp.40–41.

של היהודים עם הנוכרים עלה עליהם במספר (ירושלמי דמאי ב, כב ע"ג). השומרונים לקחו חלק במנהל העירוני של קיסריה, ואף שירתו בכוחות הביטחון של העיר (ירושלמי ע"ז א, לט ע"ג). הנהגת יהודי קיסריה בראשות רבי אבהו, שחי בשלהי המאה השלישית ובראשית המאה הרביעית לספירה, האשימה את השומרונים בנטייה לפגאניות, ובעיקר האשימה בכך את האליטה השומרנית, שהסתגלה לרוח ההלנית. אך אולי מדובר בפולמוס היהודי-שומרוני, שהתחולל על רקע היריבות ששררה לאחר מרד בר כוכבא על רקע תוצאותיו הטריטוריאליות הקשות ליהודים.⁵

תהליך העיור המואץ של ארץ ישראל במאות השנייה והשלישית לספירה משך אל קיסריה אוכלוסייה מגוונת ובכללה שומרונים ויהודים, שמצאו בה כר נרחב לפעילות כלכלית ענפה, כולל מסחר בינלאומי מגוון.⁶ רבי אבהו, למשל, שעמד בראש בית המדרש היהודי, שלח ידו גם בסחר המשי היוקרתי.⁷ ייתכן שהיריבות בין השומרונים ליהודים, המקבלת ביטוי בדברי רבי אבהו, צמחה גם על רקע כלכלי, ובעיקר על רקע התחרות על שיווק היין, שכמו ערי חוף נוספות, גם קיסריה לקחה בו חלק פעיל. מכל מקום, בין השומרונים ליהודים התנהלה פעילות כלכלית ענפה, שכללה הלוואות כספיות, חכירת קרקע ואחסון מוצרים שונים.⁸

במקביל לתהליך העיור, שממנו נהנתה קיסריה, התיישבו השומרונים גם בכפרים במרחבי השרון ובסמוך לקיסריה. העדויות הארכיאולוגיות והמקורות הכתובים מלמדים על התחזקות המרכיב השומרוני בשרון על חשבון היהודים.⁹ לפי המסורות השומרוניות של התולדה מינה המנהיג השומרוני בבא רבה את יוסף בן שותלח לצד אהרון בן אהרון הכהן למנהיג הקהילה השומרנית בקיסריה.¹⁰ בבא רבה חי במאה השלישית או בראשית המאה הרביעית לספירה.¹¹

במאה החמישית, ובעיקר במאה השישית, מרדו השומרונים בשלטון

5 "חמיטובסקי, "תמורות בתחום היישוב השומרוני בארץ ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית", עבודת גמר, בר אילן, רמת-גן 2004, עמ' 112–113.

6 "חמיטובסקי, "מסורות תלמודיות על אזורי היישוב השומרוני בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד על פי הממצא הארכיאולוגי", ירושלים וארץ-ישראל, 3 (2006), עמ' 91–92.

7 לוי, 1975 (לעיל, הע' 3), עמ' 52–53; הולום, 1998 (לעיל, הע' 1), עמ' 164.

8 לוי, 1975 (לעיל, הע' 3), עמ' 48–56; פומר, 2000 (לעיל, הע' 4), עמ' 199–200.

9 חמיטובסקי, 2004 (לעיל, הע' 5), עמ' 113–119.

10 מ' פלורנטיין, **התולדה, כרוניקה שומרנית**, ירושלים 1999, עמ' 90: 9ב פיסקה 132.

11 פומר, 2002 (לעיל, הע' 4), עמ' 41.

השומרונים בקיסריה

הנוצרי הביזנטי, שרדף את בני העדה על דתם ואמונתם; אבות הכנסייה הנוצרית, כגון חוריקיוס מעזה (490–543 לספירה), יוהנס מלאַס (490–575 לספירה) ופרוקופיוס איש קיסריה (500–554 לספירה), מתארים בכתביהם את המרידות, שבסיומן נפגעו אנושות השומרונים והיהודים, שלקחו חלק במהומות, כולל באלה שהתחוללו בעיר קיסריה.¹²

הקנאים הנוצרים הציקו לשומרונים, שאמונתם נחשבה בעיניהם לכפירה, ובעיר סקיתופוליס בית-שאן הציקו הנוצרים לבני העדה בעת התפילה בבתי הכנסת בשבתות עד שהשומרונים אחזו בנשק, ופגעו ברודפיהם הנוצרים ביד קשה. היה זה מוקד מרכזי במרד השומרונים הגדול של שנת 529 לסה"נ. באחת המהומות בקיסריה בשנת 484, בחרו השומרונים למנהיגם את יוסטוס, או יוסטא בארמית, המתואר כליסטים, שעטר עצמו בכתר מלכות והשתתף במרוצי המרכבות בהיפודרום של קיסריה. המרד דוכא, ויוסטוס הוצא להורג. בהשפעת הקנאים הנוצרים ציווה הקיסר זנון להחרים את רכושם של עשירי השומרונים, ולמנוע בעדם מלשרת בצבא.¹³

לאה די סגני מטילה ספק בתיאור המאורעות שהתרחשו בקיסריה בשנת 484 כמרד של ממש, ורואה במאורעות אלה התפרעויות התלהטות יצרים בין מפלגות הקרקס השונות, וביוסטוס השומרונים היא רואה מנהיג חבורת פורעים ולא מנהיג לאומי שביקש לכבוש את עיר הבירה קיסריה מהביזנטים.¹⁴ מאחר והיחסים בין הנוצרים לשומרונים היו מעורערים ממילא, אין להתפלא שמרוצי הקרקס יכלו לעורר שפיכות דמים ושריפת כנסייה נוצרית בקיסריה. רוב החוקרים מסכימים, שהמאורעות בשנת 529 ובשנת 556 לספירה היו מרידות של ממש, וקיסריה וסביבתה הכפרית סבלו אז מאד.¹⁵

הקיסר יוסטיניאנוס (527–565) ראה בשומרונים וביהודים אויבים לנצרות, העניש קשה את המורדים ופעל נגדם באמצעות חקיקה. יולינוס בן צבר (סבר), מנהיג השומרונים, הוצא להורג. לפי פרוקופיוס, התנצרו רבים מתושביה השומרונים של קיסריה, אך רובם התנצרו למראית עין בלבד, ואת נס המרד נשאו האיכרים השומרונים.¹⁶

12 פומר, 2002 (לעיל, הע' 4), עמ' 245–304.

13 פומר, 2002 (לעיל, הע' 4), עמ' 257.

14 ל' די סגני, "מרידות השומרונים בארץ-ישראל הביזנטית", בתוך **ספר השומרונים**, א' שטרן וח' אשל (עורכים), ירושלים תשס"ב (2002), עמ' 464–466.

15 פומר, 2002 (לעיל, הע' 4), עמ' 259–279; די סגני, תשס"ב (לעיל, הע' 14), עמ' 468–480.

16 פומר, 2002 (לעיל, הע' 4), עמ' 281–304.

העדות הארכיאולוגית

למרות השפע היחסי של מקורות היסטוריים, הדנים באופן ישיר או עקיף בקהילה השומרונית בקיסריה, העדות הארכיאולוגית לנוכחות זו מעטה בינתיים; ואין בכך כדי להפגיע, הרי רק בדור האחרון עלתה על הפרק "הארכיאולוגיה השומרונית", כחלק מן הרצון של החוקרים לנסות ולשייך שרידי תרבות חומרית לזיהוי לאומי ואתני או דתי. למרות השאיפה המובנת של המחקר הארכיאולוגי וההיסטורי להפיה רוח חיים בממצא החומרי הדומם, לא תמיד עולה הדבר בידי החוקרים, ואין להתפלא על כך. אצל הקדמונים הערכים של לאומיות, דת ואתניות נתפסו, בוודאי, באופן שונה מכפי שהם נתפשים בעת החדשה, וההדגשה של סמלי זהות לאומיים-דתיים לא תמיד קיבלה ביטוי בחיי היום-יום.

למרות הנאמר לעיל, יכולים ממצא חומרי מצטבר ועדויות ארכיאולוגיות מפורשות להצביע על כיוון לאומי אתני; ובמקרה של העדה השומרונית – מקורות היסטוריים, פריסה גיאוגרפית וממצא חומרי משתלבים יחדיו, ומשמשים אינדיקטור לזיהוי של קהילות שומרוניות.¹⁷ מקובלת ההנחה, שרק מהמאות השלישית והרביעית לספירה החלו השומרונים להרגיש בצורך להדגיש את האתניות הנפרדת שלהם, וזאת לאחר שהתפשטו מלב ארץ שומרון לחבלים נוספים בארץ ישראל.¹⁸

סמל המנורה היה מקובל גם על השומרונים, כעדות נרות השמן מהתקופה הביזנטית למשל, ובתקופה המוסלמית הקדומה הוא נבחר בידי ההנהגה השומרונית כסמן של בתי השומרונים, כדרישת המושל ג'עפר אל מונטקיל, שמשל בשנים 847–861 בארץ ישראל.¹⁹ בקיסריה נמצאו ארונות קבורה מאבן, שמקובל לזהותם כ"ארונות שומרוניים", כהגדרתה של רחל ברקאי.²⁰ באינוונטור הארונות שריכזה ברקאי מוכרים כיום מעל מאתיים פריטים מכל רחבי התפוצה השומרונית, ובאזור קיסריה נמצאו ארונות אבן כאלה גם

17 ש' דר, "ארכיאולוגיה שומרונית", ארץ לעמים רבים: אתניות וקבוצות אוכלוסין בארץ-ישראל, תקצירי יום העיון הרביעי של המרכז המשותף ליד יצחק בן-צבי, האוניברסיטה העברית בירושלים ורשות העתיקות, ד' עמית ור' קלטר (עורכים), ירושלים 2004, עמ' 11–12.

18 חמיטובסקי, 2004 (לעיל, הע' 5), עמ' 202–205.

19 M. Levy-Rubin, *The Continuation of the Samaritan Chronicle of Abu L-Fath Al Samiri Al-Danaf*, Princeton 2002, p. 93.

20 ר' ברקאי, "סרקופגים שומרוניים", בתוך ספר השומרונים (לעיל, הע' 14), בעיקר עמ' 335–338, ומפת תפוצה בעמ' 311. ראו בהמשך את דעתו החולקת של י' מגן.

בנתניה, בבנימינה, בפרדס חנה ובגבעת חיים. ישובים אלה נכללים בתחום קיסריה של התקופה הרומית.²¹

נר השמן, הפריט היום-יומי הנפוץ בביתו של האדם, מתגלה תדיר בחפירות, וזוכה למחקרים מפורטים מהיבטים רבים. הייתה זו ורדה זוסמן, החוקרת המובהקת של נרות השמן הארץ-ישראליים, שהגדירה קבוצה מסוימת של נרות חרס כ"נרות שומרונים" על סמך פריסה ותפוצה גיאוגרפית ועל סמך סמלים, דגמים ועיטורים המופיעים על הנרות. בקיסריה נמצאו ארבעה טיפוסים של נרות שמן לפי החלוקה הטיפולוגית של זוסמן.²² הנרות מתוארכים לתקופה הרומית המאוחרת ולתקופה הביזנטית, וקיימת זיקה טיפולוגית בינם לבין הנרות היהודיים של בית נטיף. "נרות שומרונים" נמצאו במערות הקבורה ברכס שמזרח לקיסריה, באותו אזור שבו נמצאו מצבות קבורה יהודיות, השמורות כיום במוזיאון הארכיאולוגי של שדות-ים.²³

לדעתו של יוסף פטריך, התפתחותה האורבנית של קיסריה הרומית והביזנטית הביאו להקמתו של בית קברות חדש, מזרחי מהישן, בתוככי "ארץ העמים". דבר זה מסביר, לדעתו, את הנוהג של יהודים אמידים, להעביר את יקיריהם המתים לקבורה באזורים אחרים, שנחשבו בוודאי מבחינת ההלכה ל'ארץ-ישראל'.²⁴ אך רוב יהודי קיסריה, וכן השומרונים, קברו את מתייהם ממזרח לחומה הביזנטית, ברכסי הכורכר המקיפים את העיר קיסריה. עד כה לא נמצאה עדות לבית קברות שומרונים נפרד בקיסריה או בסביבתה. לאחרונה פרסם יוסף פורת ממצא של מערת קבורה עם מקמרים בהרכס הדרום-מזרחי של קיסריה, מחוץ לחומת העיר הביזנטית. במערת הקבר נתגלתה קבוצה של 16 נרות שמן שלמים וחתומים, המזוהים כנרות שומרונים מהמאות השלישית-רביעית לספירה.²⁵ זו דוגמה מעניינת למערת קבורה שומרנית משפחתית, שנמצאה בקרבת מערות קבורה יהודיות ונוכריות.

נרות שמן שומרונים נמצאו גם בבית המרחץ הגדול של קיסריה הביזנטית, וכן באתרים עירוניים חפורים אחרים. בשטח החפירות שמדרום לחומה

E. C. M., Van Den Brink, "Roman Period Samaritan Burial Ground" in *Pardes Ha-Gedud, Netanya Atiqot*, 47 (2004), pp. 131–154.

²² ר' זוסמן, "נרות שומרונים", בתוך ספר השומרונים (לעיל, הע' 14), עמ' 339–371, ומפת תפוצה בעמ' 340.

²³ אני מודה ל'א' אנגרס ולפ' אנגלמן, שמסרו לי מידע זה בע"פ (2006).

²⁴ י' פטריך, "רחוב החומה, הסטיו המזרחי, מקום הטטרפילון והמעמד ההלכתי של קיסריה (לביאורה של תוספתא, אהלות יח, יג)", *קתדרה*, 122 (2006), עמ' 7–30.

²⁵ י' פורת, "קברים מהתקופות הרומית והביזנטית בקיסריה", *עתיקות*, 55 (2007), עמ' 45–56.

הצלבנית, בניהולו של יוסף פטריך, נמצאו מעל 150 נרות שמן, שאותם הגדירה ורדה זוסמן כטיפוסים שומרונים. על הנרות עיטורים אופייניים, כולל מגורת שבעת הקנים.²⁶ ממצא זה מחזק את ההנחה, שאליה הגיעה החוקרת כבר לפני שנים, שהנרות השומרונים נפוצו בכל רחבי השטח הבנוי של קיסריה. מן הראוי לציין, שיצחק מגן, חופר שכס והר גרזים, חולק על ההגדרה של ארונות הקבורה ונרות השמן כשומרונים, ומציע לראות בהם תופעה גיאוגרפית רגיונאלית, שכל החפץ עשה בהם שימוש.²⁷

בקיסריה נמצאו פריטים מספר המזוהים כקמעות שומרונים מהתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית, ועליהם כתובות בשפה השומרנית.²⁸ הפריטים כוללים צמיד ברונזה ועליו העיטור של ס"ט ג'ורג' ההורג דרקון והכתובת "ה' אחד מנצח הרע" וכן טבעת ברונזה ועליה הכתובת "אין כאל ישורון"; בכפר סינדיאנה שבכרמל הדרומי הייתה קבועה כתובת "שמע" שומרנית על אבן, שמוצאה מאזור קיסריה, והיא תוארכה למאה ה-12.²⁹ תוספת מעניינת וחשובה לחקר קהילת השומרונים בקיסריה היא הכתובת היוונית, שנתגלתה בחפירות הר גרזים, שבה מקדישים זוסימוס ואחותו קַרְקָה שלושה סולידי זהב להר גרזים. המקדיש היה טבח, או בעל מסעדה (קונדיטוריה) בקיסריה, ומצבו הכלכלי היה איתן.³⁰ ייתכן שהכסף היה של אחותו רבקה. באותה תקופה, אפשרו שישה סולידי קיום בכבוד לאזרח עירוני במשך שנה. מסקירת הממצא הארכיאולוגי השומרוני מקיסריה עולה, שאין הוא רב כמות, ושאין להשוותו עם המקורות הכתובים על אודות הקהילה השומרנית הגדולה שהייתה בקיסריה. מהן הסיבות לכך?

ננסה להציע תזה, שתסביר פער זה: השומרונים וככל הנראה גם חלק נכבד מיהודי קיסריה, לא חיו ברבעים נפרדים, אלא שהם חיו במגורים משולבים עם יתר האוכלוסין של קיסריה הרומית המאוחרת והביזנטית. תופעה זו, של חיים

V. Sussman, "The Oil Lamps", In J. Patrich, *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima*, Final Report Vol. 1: The Objects, Jerusalem 2008, pp. 208–300.

²⁷ 'מגן, "השומרונים בתקופה הרומית הביזנטית", בתוך ספר השומרונים (לעיל, הע' 14), עמ' 243–236.

²⁸ ר' רייך, "קמעות שומרונים מן התקופה הרומית המאוחרת והביזנטית", בתוך ספר השומרונים (לעיל, הע' 14), עמ' 289–309.

²⁹ בן-צבי, 1970 (לעיל, הע' 2), עמ' 101.

³⁰ L. Di Segni, "The Church of Mary Theotokos on Mount Gerizim: The Inscriptions", in *Christian Archaeology in the Holy Land, New Discoveries*, G. C. Bottini et al. (eds.), Jerusalem 1990, pp. 347–348.

בצוותא, מוכרת מיישובים אחרים בארץ ישראל הרומית והביזנטית,³¹ ונוגדת את המקובל בקהילות ישראל בתפוצה ההלניסטית והרומית של אגן הים התיכון. כמו יתר הקבוצות, שהוכרו כ'עם' (אתנוס) בעת העתיקה, זכו גם היהודים לרבעים מיוחדים וחיו בשכונות נפרדות, כעדותם של סטרובון הקפדוקי ויוסף בן מתתיהו הירושלמי.³² היהודים בקיריני ההלניסטית והרומית אף קיבלו מהשלטונות זכויות להתארגנות בקהילות נפרדות ולמוסדות אוטונומיים, כגון בתי כנסת, בתי דין, בתי הארחה ובתי קברות.³³ גם במצרים ההלניסטית והרומית זכו היהודים לאותם תנאים כבני אתנוס אחרים, כולל מגורים ברבעים נפרדים. כך לדוגמה באלכסנדריה,³⁴ באסיה הקטנה ובסוריה חיו היהודים בקהילות מאורגנות סביב בתי כנסת ומבני קהילה נפרדים.³⁵

עד כה לא נמצאו מבני ציבור כדוגמת בתי כנסת שומרונים בקיסריה, ואילו שני בתי כנסת של יהודים, ואולי שלושה, מוכרים לנו מן החפירות.³⁶ עיון בערך "חפירות קיסריה" באנציקלופדיה החדשה לחפירות, מעלה שהשומרונים כמעט ואינם נזכרים שם.³⁷ ייתכן שהסיבות לשילובם של השומרונים במרקם העירוני הקיים של קיסריה קשורות בהגעתם המאוחרת לעיר, כאשר המבנה האדריכלי האורבאני היה כבר מעוצב ובגדר עובדה קיימת ולא נמצאו בו שטחים לבניית שכונות חדשות. גם אופי ההתיישבות השומרונים בעיר, שהיה שונה מזה של קבוצות האוכלוסייה האחרות, עשוי היה לתרום לשילוב הזה: הם הגיעו לעיר טיפין טיפין, והתיישבו במקום שבו נמצאו להם מגורים פנויים. דומה שההנהגה של שומרונים בקיסריה ראתה בעין יפה השתלבות של בני העדה במרקם העירוני הקיים, והיו לכך יתרונות חברתיים וכלכליים לקהילה. הד עקיף לכך מצוי, אולי, במקורות חז"ל: כאשר שומרונים בקיסריה פונים אל רבי אבהו וטוענים לפניו, שקודם לכן היו הקשרים בין שתי הקהילות מבוססים על

31 Y. Tsafir, "The Fate of Pagan Cult Places in Palestine: The Archaeological Evidence with Emphasis on Bet Shean", in *Religious and Ethnic Communities in Later Roman Palestine*, H. Lapin (ed.), Bethesda 1998, pp. 197–218

32 א' כשר, "שאלת שוויון הזכויות של יהודי התפוצה ההלניסטית-רומית", **קהל ישראל – השלטון העצמי היהודי לדורותיו**, כרך א', י' גפני (עורך), ירושלים 2001, עמ' 55.

33 ש' אפלבוים, **יהודים ויוונים בקיריני הקדומה**, ירושלים 1969, עמ' 166–170.

34 א' כשר, **יהודי מצרים ההלניסטית והרומית**, תל אביב 1978, עמ' 170–176.

35 ל' רוט-גרסון, **יהודי סוריה בראי הכתובות היווניות**, ירושלים 2001, עמ' 41–45.

36 מ' אבי יונה, "קיסריה, חפירות בית הכנסת", בתוך **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל**, 4 (1992), א' שטרן (עורך), עמ' 1377–1379.

37 ראו הערה קודמת, עמ' 1369–1391.

אמון וכעת אבד אמון זה, עונה רבי אבהו וטוען: "אבותיכם לא קלקלו מעשיהם, אתם קלקלתם מעשיכם (ירושלמי, עבודה זרה, פ"ה, מד ע"ד). ייתכן שהנאמר כאן מרמז על החלטתם של שומרונים קיסריה להשתלב במרקם החברתי והעירוני של קיסריה האימפריאלית, החלטה שעמדה בניגוד לתפיסת ההנהגה של קהילת יהודי קיסריה? כאמור, אפשר שגם התחרות הכלכלית בין העדות האחיות הייתה ברקע הקרע המסתמן.

המכות שירדו על השומרונים לאחר המרידות של המאה השישית לספירה, בימי שלטונם של הקיסרים הביזנטיים הקנאים לנצרות, החלישו אותם בכל הארץ, וקרוב לוודאי שגם בקיסריה, בירת הארץ. אך הידלדלות כמעט מוחלטת התרחשה לאחר הכיבוש המוסלמי הקדום, כאשר שומרונים העיר נטשו אותה יחד עם הנוצרים הביזנטיים. לפי הכרוניקה השומרונית, הממשיכה את הכרוניקה של אבו אל פתח, השאירו תושבי החוף השומרונים את רכושם אצל נשיא השומרונים, עקבון בן אלעזר בהר שומרון, ונמלטו לביזנטיון ולמקומות אחרים.³⁸ ארבעת אלפים מתושבי קיסריה, שנלקחו בשבי המוסלמי, נמכרו לעבדות.

לפי ההיסטוריונים הערבים, יאקות ובלאדורי, היו בקיסריה 30,000–80,000 שומרונים, וקרוב ל-100,000 יהודים.³⁹ המספרים נראים מוגזמים, אך טמון בהם גרעין של אמת באשר לעוצמת הקהילות בקיסרי הביזנטית. לפי עדותו של הנוסע רבי בנימין מטודלה,⁴⁰ במאה ה-12 עדיין חיו כמאתיים משפחות של שומרונים בקיסריה ומספר דומה של יהודים.

38 מ' לוי-רובין, "הכיבוש כמעצב מפת היישוב של ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הקדומה",

קתדרה, 121 (2006), עמ' 56–65.

39 בן-צבי, 1970 (לעיל, הע' 2), עמ' 101.

40 בנימין מטודלה, מהדורת אדלר, לב, כא.

